
М.С.Данько, канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИЗНАЧЕННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ

Досліджено теоретичні підходи до класифікації та типології трансакційних витрат. Узагальнено методологічні підходи до оцінки трансакційних витрат на загальнодержавному і корпоративному рівнях. Запропоновано номенклатуру трансакційних витрат для їх оцінки на корпоративному рівні.

У рамках інституціональної економічної теорії в Україні останнім часом особливу увагу приділяють розвитку теорії трансакційних витрат. Це зумовлено необхідністю пошуку резервів прискорення темпів розвитку економіки країни, посилення її соціально-економічної ефективності. Згідно з неінституціональною теорією, економічні результати науково-виробничої діяльності (або розміщення і використання ресурсів) можуть із деякими умовностями визначатися рівнем трансакційних витрат. Різноманітність трансакційних витрат обумовлюється різноманітністю контрактних відносин, форм власності, типів фірм. Останнім часом трансакційний аналіз визначається в економічній теорії як фактор підвищення ефективності науково-технологічних і виробничо-маркетингових процесів.

У сучасних умовах, за переходу економічних систем на вищий рівень розвитку, прискорення науково-технологічного прогресу, спеціалізації та глобалізації економічного простору, активніше виявляється тенденція до зростання трансакційних витрат, рівень яких у світовій практиці нерідко сягає половини вартості кінцевої продукції. Це стало підставою для використання категорії трансакційних витрат в оцінюванні ефективності соціально-господарських процесів у ринкових умовах, і насамперед, ефективності функціонування підприємницьких та інших структур як складових інституційної інфраструктури суспільства.

Упродовж перехідного періоду в Україні спостерігалось суттєве зростання трансакційних витрат. Так, за даними Інституту економіки та прогнозування НАН України, загалом по народногосподарському комплексу за період з 1993 по 2001 роки вони збільшилися з 11,5 до 13,7% загальних витрат проміжного споживання, що є наслідком об'єктивних процесів формування ринкового середовища країни¹. Загалом по промисловості вони зросли з 17,5 до 32,0%, що пов'язано з інституційними трансформаціями галузей промисловості, процесами корпоративізації, приватизації підприємств, додаткових витрат на організацію

¹ Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. д-ра екон. наук Л.І.Федулової. – К., 2005. – С. 119–120.

маркетингу, пошук ринків збуту продукції, організацію договірних відносин із партнерами тощо. Нерідко для зниження рівня цих витрат створюються відносно замкнені фінансові імперії (корпорації, холдинги, фірми, об'єднання тощо) з власними банками, страховими компаніями, підприємствами.

Разом з тим слід зазначити, що нечіткі методологічні підходи до визначення поняття трансакційних витрат, складність інформаційно-статистичного виміру ускладнюють проведення трансакційного аналізу.

Так, наприклад, К.Ерроу поняття витрат експлуатації економічної системи розглядає як синонім трансакційних витрат². Натомість С.Архієреєв, дотримуючись точки зору, що трансакційні витрати – це витрати обміну прав власності, вважає, що вони мають бути лише складовою витрат експлуатації економічної системи³. Такі теоретичні розбіжності нерідко призводять до певних викривлень за визначення типології та величини трансакційних витрат і на міжгалузевому, і на корпоративному рівнях. Проте компромісна позиція різних поглядів є: як К.Ерроу, так і його опоненти, наприклад, доходять спільної думки, що трансакційні витрати можна розглядати як витрати функціонування конкуруючих ринків. Але це, своєю чергою, вимагає чіткішого визначення типології трансакційних витрат та їх оцінки на різних рівнях управління економічними процесами, що, власне, і є метою цього дослідження.

Поняття трансакційних витрат було введено Р.Коузом для пояснення існування таких протилежних ринку ієрархічних структур, як фірма, або "острів свідомості", що мають переваги у плані економії на трансакційних витратах⁴. Трансакційні витрати відіграють фундаментальну роль у формуванні інститутів і можуть як економічна категорія широко застосовуватися в дослідженні діяльності економічних, правових і соціальних інститутів. Аналіз динаміки трансакційних витрат надає можливості розкрити ті важелі та механізми, які визначають створення інституційних утворень, що сприяють цивілізованому співробітництву різноманітних форм послуг, виробництва, різних форм власності в рамках певних правил і правових процедур. Трансакційні витрати мають вирішальне значення для розміщення ресурсів і структури економічної організації.

Неоінституціональна економіка розділяє загальні інноваційні витрати на два види: трансформаційні (або виробничо-технологічні) й організаційно-трансакційні (або просто трансакційні). Вплив трансакційних витрат на попит і пропозицію нерідко ототожнюється з регуляторною функцією податків. Трансакційний аналіз надає можливості виразити функцію попиту на інституції за аналізу інституційної рівноваги, де трансакційні витрати характеризують граничну придатність інститутів.

² Эрроу К. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов // THESIS. – Т. 1. – № 2. – С. 53–68.

³ Архиереев С.И. Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный трансакционный сектор экономики // Постсоветский институционализм. – Донецк, 2005. – С. 263–285.

⁴ Coase R.H. The Nature of the Firm // *Economica*. – 4 (November). – P. 386–405 (рус. пер.: Природа фирмы. – М., 2001. – С. 33–52).

У сучасній економічній теорії трансакційні витрати мають різне трактування. Так, К.Ерроу, визначаючи їх як витрати експлуатації економічної системи, стверджує, що чим ближче економіка до моделі загальної рівноваги Вальраса, тим менший у ній рівень трансакційних витрат, і навпаки⁵.

У трактуванні Д.Норта трансакційні витрати складаються з витрат оцінки корисних властивостей об'єкта обміну і витрат забезпечення прав і примусу до їх виконання; ці витрати є витратами соціальних, політичних і економічних інститутів⁶.

Т.Еггертссон тлумачить трансакційні витрати як витрати, що виникають, коли індивіди обмінюються правами власності на економічні активи і забезпечують свої права на власність⁷.

В економічній літературі відповідно до різного трактування існує багато класифікацій і типологій трансакційних витрат. Найхарактерніші з них, що відбивають поляризацію підходів, наведені в таблиці.

Таблиця

Основні класифікаційні ознаки трансакційних витрат

Трансакційні види діяльності	Джерело
Пошук інформації щодо цін, якості товарів і трудових ресурсів; пошук потенційних покупців або продавців і актуальної інформації про їхню поведінку та матеріальний стан: – торги, необхідні для виявлення позицій покупців і продавців за ендогенних цін; – укладання контрактів; – нагляд за партнерами з метою перевірки виконання ними умов контракту; – забезпечення виконання контракту і стягнення збитків у разі невиконання партнерами контрактних зобов'язань; – захист прав власності від зазіхань третьої сторони, наприклад, захист від "піратів" або навіть від уряду в разі незаконної торгівлі.	<i>Еггертссон Т.</i> Экономическое поведение и институты. – М., 2001.
Різного роду витрати на пошук вигідних ділових зв'язків (партнерів, інвесторів, клієнтів): – витрати на ведення конкурентної боротьби (подолання цінового тиску конкурентів, захист зайнятого сегменту ринку тощо); – витрати, пов'язані з помилками в організації (помилки в договорах) і управлінні бізнес-системою (порушення договірних зобов'язань); – витрати на оплату послуг посередників; – витрати на адаптацію бізнес-системи (налагодження механізмів узгодження інтересів її учасників, серед яких механізми узгодження попиту і пропозиції – товарів, послуг, фінансового й інтелектуального капіталу), які посідають тільки визначене місце; – втрати, пов'язані з браком або незатребуваністю частини нової створеної вартості у зв'язку з недосконалістю механізмів виробництва.	<i>Ефремов В.С., Зудов Д.В.</i> Проблемы экономики и организации бизнеса // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 4. – С. 3–24.

⁵ Див.: *Arrow K.* An Extension of the Basic Theorems of Classical Welfare Economics, 1951.

⁶ Див.: *North D.* Institutions // Journals of Economic Perspectives. – 1991. – Vol. 5. – Nip. 97.

⁷ Див.: *Еггертссон Т.* Экономическое поведение и институты. – М., 2001.

Трансакційні види діяльності	Джерело
Підготовка проекту трансформації: – лобювання проекту; – створення і підтримка проміжних інститутів для реалізації проекту; – реалізація проекту; – адаптація системи до нового інституту.	<i>Палтерович В.М.</i> Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – 1999. – № 2. – С. 3–20.
Додаткові витрати виробника (постачальника) на доведення продукції та сировини до вимог, обумовлених споживачем: – витрати на поставки; – витрати на маркетинг; – витрати на продаж; – витрати на післяпродажне обслуговування.	<i>Авдашева С.</i> Давальчество в российской промышленности: причины и результаты использования // Вопросы экономики. – 2001. – № 6. – С. 100–113.
Витрати на пошук інформації (покупців і продавців), що потребує часу, зусиль і ресурсів на ринках з асиметричною інформацією, що є наслідком неповноти і недосконалості отриманої інформації: – витрати, пов'язані з проведенням переговорів, ухваленням рішень, укладанням угод, юридичним оформленням тощо; – витрати на вимірювання (процедури, пов'язані з контролем за якістю і кількістю продукції, процесом вимірювання, припущеними помилками); – витрати, що виникають із потреби захисту прав власності (зокрема, оплата послуг державних і судових органів); – витрати, що виникають через опортуністичну поведінку контрагента (спроби однієї з договірних сторін здобути переваги за рахунок іншої).	Економічна енциклопедія: В 3-х т. – Т. 3. – К., 2002. – С. 673.

Першоосновою трансакцій є витрати, пов'язані з укладанням контрактів, але витрат вимагають також інші необхідні при цьому види діяльності – пошук інформації, наукове забезпечення, правовий захист, посилення конкурентоспроможності продукції підприємств тощо. Конкурентна боротьба вимагає від підприємства суттєвих додаткових зусиль на організацію і проведення науково-дослідних і патентно-ліцензійних робіт, створення потужної інформаційної бази, що розширює номенклатуру трансакційних витрат та їхній обсяг. Оскільки не існує нормативно узгодженої номенклатури трансакційних витрат, у науковій літературі мають місце певні відмінності щодо їх термінологічного тлумачення і структури, про що свідчать дані наведеної таблиці. В.Палтерович⁸, наприклад, тлумачить їх у широкому розумінні цієї категорії, що створює додаткові труднощі за нормування їх номенклатури.

Деякі спеціалісти рекомендують класифікувати трансакційні витрати за сферою впливу, виокремлюючи зовнішні та внутрішні. Так, С.Авдашева до зовнішніх відносить трансакційні витрати суспільства і підприємств, а до внутрішніх – додаткові витрати на забезпечення контрактів усередині фірми⁹.

⁸ *Палтерович В.М.* Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – 1999. – № 2. – С. 3–20.

⁹ *Авдашева С.* Давальчество в российской промышленности: причины и результаты использования // Вопросы экономики. – 2001. – № 6. – С. 100–113.

На наш погляд, розподіл трансакційних витрат на зовнішні та внутрішні має дещо умовний характер, оскільки договірно-виробничий процес на підприємстві є неперервним. Окрім того, є помилковою рекомендація обмежуватися розглядом лише тих питань, що стосуються підприємств у якомусь локальному епізоді їхньої діяльності. Відірваність підприємства від глобальних ринків і відсутність довгострокової стратегії розвитку може призвести його до втрати своїх позицій і, в кінцевому підсумку, до суттєвого зростання трансакційних витрат або і до банкрутства. Тому за формування складу трансакційних витрат на корпоративному рівні необхідно враховувати не тільки витрати безпосередньо підприємства, а і частину загальнодержавних трансакційних витрат, що забезпечують стійкість підприємств в їхній конкурентній боротьбі за ринки збуту продукції.

Найпоширенішою в економічній літературі є типологія трансакційних витрат, викладена С.Мочерним¹⁰. Вона є універсальною і в умовах ринкової економіки стосується також інноваційної сфери.

Різноманітність трансакційних витрат обумовлюється різноманітністю контрактних відносин, форм власності, типів фірм. Останнім часом трансакційний аналіз визначився в економічній теорії як фактор підвищення ефективності науково-технологічних і виробничо-маркетингових процесів. Цей підхід підтверджується розвитком цивілізації. На ранніх стадіях, коли обмін товарами був примітивний, персоніфікований і обмежений розміром общини, трансакційні витрати зводилися до нуля. В подальшому, з розвитком економічних систем і ускладненням господарських відносин, стосунки між суб'єктами обміну товарами ставали більш розрізненими, для чого були потрібні додаткові зусилля: забезпечення інформацією, пошук покупців, укладання угод тощо. Саме тоді і виникли як економічна категорія трансакційні витрати – особливий вид витрат, пов'язаний із забезпеченням процедур ринкової координації.

Трансакційні витрати мають визначатися на загальнодержавному рівні та рівні галузей і підприємств¹¹. На загальнодержавному рівні до них відносять сферу обслуговування виробництва – банки, небанківські фінансові установи, інститути суду, прокуратури, правозахисні заклади, установи державного, регіонального і місцевого управління, податкову систему, громадські організації, торгово-промислові палати, митниці, центри сертифікації тощо.

На корпоративному рівні до трансакційних витрат відносять, як правило, витрати на дослідження ринку та його інформаційне забезпечення, проведення переговорів і укладання контрактів, витрати на реалізацію угод і забезпечення конкурентоспроможності підприємства, а також витрати, пов'язані з реалізацією механізму оподаткування і соціальних заходів (соціальне страхування, пенсійний фонд, безробіття), витрати на утримання доріг тощо. Деякі автори вважають доцільним визначати трансакційні витрати і на рівні регіонів

¹⁰ Економічна енциклопедія: В 3-х т. – Т. 3. – К., 2002. – С. 673.

¹¹ *Williamson O. Transaction Cost Economics Meets Posterior Law and Economics // Transaction Cost Economics. – Vol. 1. Theory and Concepts. – Hants; Edward Elgar Publishing, 1995. – P. 651–690.*

та міжнародному рівні¹². Як бачимо, типологія трансакційних витрат має дещо розмитий характер, що потребує додаткових досліджень щодо конкретизації номенклатури статей витрат, зокрема на рівні підприємств.

Нечіткі методологічні підходи до визначення поняття трансакційних витрат, складність інформаційно-статистичного виміру ускладнюють проведення трансакційного аналізу. З досвіду Росії можна виокремити декілька підходів щодо оцінки динаміки трансакційних витрат, переважно, на загальнодержавному рівні. Сукупний обсяг цих витрат в економіці може розглядатися як критерій ефективності типів господарювання. На макрорівні в узагальненому вигляді рівень трансакційних витрат інколи визначають за методикою, що передбачає облік витрат трьох "трансакційних" галузей – торгівлі, комунікації, фінансів, і порівнюють його з рівнем аналогічних витрат інших країн (на 1000 осіб).

Для оцінки рівня трансакційних витрат Інститут народногосподарського прогнозування РАН застосував більш коректний методологічний підхід, ґрунтований на показниках міжгалузевого балансу, що дозволило оцінити трансакційні витрати підприємств і повні (мультиплікативні) витрати¹³. Розрахунки проведено у 25 галузях за 1990–1997 роки. Недоліком цього підходу є те, що в показники коефіцієнтів прямих затрат не було включено частину доданої вартості, яка відображається у третьому квадраті міжгалузевого балансу, а статистична звітність не дозволяє безпосередньо провести такий аналіз. Разом з тим зазначений підхід дав можливість виявити фактори зростання трансакційного навантаження, які спричинили потужний перетік ресурсів із реального сектора у трансакційний.

Із українського досвіду слід відзначити методологічний підхід щодо оцінки трансакційного сектора економіки з використанням даних міжгалузевого балансу, запропонований С.Архирєєвим, який до "трансакційних" відносить дещо обмежене коло галузей: торгівлю, заготовлю, матеріально-технічне постачання, операції з нерухомістю, загальну комерційну діяльність, фінанси¹⁴. На наш погляд, міжгалузевий баланс України дозволяє повніше характеризувати трансакційний сектор економіки.

Проведені в Інституті економіки та прогнозування НАН України дослідження свідчать, що досить коректні результати щодо динаміки трансакційних витрат по народногосподарському комплексу України можуть бути отримані на базі інформаційних даних, наведених у міжгалузевих балансах Держкомстату України. Тут можна виокремити галузі виробничо-організаційного і науково-інноваційного напрямів, де концентрується переважна частка трансакційних витрат стосовно інших галузей промисловості, які подаються як "чисті" виробничі галузі. За допомоги звітних міжгалузевих балансів з 1993 року можна також виявити динаміку трансакційних витрат за останні 8–9 років, що має

¹² Брюховецкая Н.Е., Булеев И.П., Рудобелев В.М. Оптимизация трансакционных издержек в переходной экономике // Экономика промышленности. – 2002. – № 1. – С. 52–57.

¹³ Блохин А.А. Институциональный аспект анализа цены российских реформ // Проблемы прогнозирования. – 2001. – № 1. – С. 116–135.

¹⁴ Архиреев С.И. Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный трансакционный сектор экономики. – С. 263–285.

велику аналітичну цінність¹⁵. У запропонованому підході до основних складових трансакційних витрат було віднесено витрати таких "трансакційних" галузей: торгівля і громадське харчування, заготівля; матеріально-технічне постачання і збут; інформаційно-обчислювальне обслуговування; операції з нерухомістю; охорона здоров'я, освіта, культура; наука і наукове обслуговування; фінанси, кредит, страхування; управління і громадські об'єднання; оплата фінансовим посередникам; загальна комерційна діяльність із забезпечення обслуговування ринку, послуги юридичних осіб. Було встановлено об'єктивну закономірність зростання трансакційних витрат, пов'язаного з інституційними трансформаціями галузей промисловості, процесами корпоратизації, приватизації підприємств, додатковими видатками на організацію маркетингу, пошуком ринків збуту продукції, організацією договірних відносин тощо. Цей висновок підтверджують аналогічні дослідження, проведені в Росії¹⁶, де зростання трансакційних витрат перехідного періоду пояснюється з позицій аналізу розподілу прав власності в радянській економіці дореформеного періоду.

Щодо оцінки рівня трансакційних витрат на корпоративному рівні, то тут слід відзначити працю В.Кокорева, де було досліджено підприємства з чисельністю працюючих від 2-х до 20 тисяч. За методикою Д.Норта і Дж.Уолліса він проаналізував зміни інституційної структури російської економіки 1993 року. Динаміку трансакційних витрат було визначено на підставі вибірки даних, що охоплювала великі підприємства кількох галузей промисловості (видобувна, автомобілебудування, суднобудування, машинобудування)¹⁷. Як показники рівня трансакційних витрат було прийнято відношення накладних витрат до інших статей собівартості. Але такий узагальнений підхід не передбачав виокремлення конкретних "трансакційних" статей у структурі собівартості продукції підприємств, що не дозволило об'єктивно оцінити реальний рівень трансакційних витрат на підприємствах і розробити об'єктивні пропозиції щодо їх оптимізації. Частина трансакційних витрат проходить за іншими статтями видатків, зокрема, на заробітну платню працівникам маркетингових служб, управлінням вищого рівня, на сировину і матеріали (оргтехніка, канцтовари тощо), амортизацію т. д. Вважаємо, що для коректної оцінки рівня трансакційних витрат на корпоративному рівні доцільно повніше використовувати бухгалтерську і статистичну звітність підприємств із детальною диференціацією всіх статей собівартості продукції та фінансово-господарчої діяльності.

Методика інституційного аналізу, запропонована О.Олейником, передбачає дослідження трансформаційної складової фінансової інформації підприємства¹⁸. Її застосовували за розроблення моделі економіки Астраханської області (Росія), але вона має ті самі недоліки, що й описана вище.

¹⁵ Данько М.С. Методологічні особливості оцінки рівня трансакційних витрат у науково-інноваційній сфері // Економіка і прогнозування. – 2004. – № 1. – С. 86–98.

¹⁶ Див.: Блохин А.А. Институциональный аспект анализа цены российских реформ.

¹⁷ Кокорев В. Институциональные преобразования в современной России: анализ динамики трансакционных издержек // Вопросы экономики. – 1996. – № 12. – С. 61–87.

¹⁸ Олейник А. Институциональная экономика: Учеб.-метод. пособие // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 132–145.

Більш ґрунтовний методологічний підхід запропонований І.Булеєвим. Він передбачає оцінку рівня трансакційних витрат на основі аналізу всіх статей видатків бухгалтерських звітностей – ПБУ-8, ПБУ-9, ПБУ-16 (згідно з Законом України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні")¹⁹. Автор пропонує, зокрема, враховувати видатки на науково-дослідну працю, що пов'язано з вивченням ринку, розширенням збуту продукції та вдосконалюванням структури підприємства (інтеграція, диверсифікація). На нашу думку, цей підхід є найбільш коректним щодо визначення змісту трансакційних витрат і має враховуватися за аналізу діяльності великих і середніх підприємств, де питанням науково-інноваційної діяльності приділяють більше уваги – як способу забезпечення більшої конкурентоспроможності підприємства і досягнення трансакційних переваг.

Визнаючи позитивність цього підходу, слід усе ж таки звернути увагу на неповноту використання інформаційної бази, зокрема, статистичних форм звітності підприємств, які мають доповнювати бухгалтерську звітність і давати можливість коректніше визначати рівень трансакційних витрат підприємства.

Узагальнення методологічних підходів світової практики щодо визначення номенклатури і рівня трансакційних витрат дозволяє запропонувати методику визначення типології та оцінки рівня трансакційних витрат у науково-інноваційній сфері. Науково-інноваційний розвиток охоплює практично всі стадії науково-виробничого циклу, де задіяні відповідні інституції: науково-технічні установи, інноваційні структури, виробничі підприємства, що впроваджують інновації та оновлюють продукцію. Тому поряд із рівнем трансакційних витрат безпосередньо у виробничій, науковій та інноваційній діяльності підприємств необхідно визначати їх вплив на рівень цих витрат по галузях і народногосподарському комплексу загалом. Тобто, згідно з цим підходом, треба досліджувати наукову, інноваційну та виробничу сфери, залучаючи при цьому відповідну інформаційно-статистичну базу.

Номенклатура і рівень трансакційних витрат у науково-виробничій діяльності на корпоративному рівні мають визначатися на підставі аналізу статей бухгалтерської та статистичної звітності, а також ураховувати:

- пошук інформації щодо цін, якості товарів і трудових ресурсів, а також пошук потенційних покупців або продавців і актуальної інформації про їхню поведінку і матеріальний стан;
- торги, необхідні для виявлення позицій покупців і продавців у разі ендогенних цін;
- укладання контрактів;
- нагляд за партнерами з метою перевірки виконання ними умов контракту;
- витрати, пов'язані з контролем за якістю і кількістю продукції, процесом вимірювання, припущеними помилками;
- забезпечення виконання контракту і стягнення збитків, якщо партнери не виконують контрактних зобов'язань;

¹⁹ Див.: Булеєв І.П. Управление трансакционными издержками в переходной экономике. – Донецк, 2002.

– захист прав власності від посягань третьої сторони, наприклад, від "піратів" або навіть від уряду в разі незаконної торгівлі;

– витрати на наукові дослідження і розробки та інноваційну діяльність щодо вивчення ринку, розширення збуту продукції, забезпечення конкурентних переваг підприємства на ринку збуту продукції.

Статистична, як і бухгалтерська, звітність не пристосована до оцінки номенклатури трансакційних витрат. Основними інформаційними джерелами, які можна використовувати для оцінки як номенклатури, так і рівня трансакційних витрат, є такі:

- річна статистична звітність за формою № 1 – "Звіт про основні показники діяльності підприємства";

- положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 3 – "Звіт про фінансові результати" (річний);

- положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 16 – "Витрати" (річний).

Інформаційними джерелами, що можуть використовуватися як додаткові для уточнення окремих позицій, є:

– положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 4 – "Звіт про рух грошових коштів" (річний);

– положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 13 – "Фінансові інструменти" (річний);

– положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 11 – "Зобов'язання" (річний);

– положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 8 – "Нематеріальні активи" (річний);

– положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 19 – "Об'єднання підприємств" (річний).

Якщо до складу корпорації (науково-технологічного комплексу) входять науково-дослідні підрозділи, то трансакційні витрати враховуються й у науково-інноваційній сфері. Безпосередньо динаміка трансакційних витрат у загальних витратах інноваційної сфери може бути визначена на підставі аналізу статистичної форми звітності Держкомстату "Інновація" (форма № 1). За її допомоги можна проаналізувати види інноваційних витрат, які мають ознаки трансакційного навантаження в інноваційній сфері, зокрема:

– пошук розробників і укладання договорів на виконання робіт;

– придбання прав на патенти і ліцензії на об'єкти промислової власності;

– придбання технологій, одержаних за межами підприємства (безпатентних ліцензій, ноу-хау тощо), або результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських розроблень;

– маркетинг і реклама;

– інші витрати (технічне навчання, інструктаж в умовах підприємства тощо).

Безпосередньо динаміка трансакційних витрат у загальній структурі витрат науково-технічної сфери може бути визначена на підставі аналізу статистичної форми звітності Держкомстату "Наука" (форма № 1). Ця статистична звітність дозволяє проаналізувати динаміку видатків науково-технічних організацій на науково-технічну інформацію, патенти, ліцензії, науково-технічне кон-

сультування, впроваджувальну діяльність, інші види діяльності, що сприяють отриманню і використанню наукових знань. Ці витрати проходять за статтею "Обсяг науково-технічних послуг" у складі показників загальної вартості наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових установ.

Загалом розгорнута номенклатура трансакційних витрат, рівень і динаміку яких рекомендують оцінювати на корпоративному рівні з урахуванням можливостей чинної інформаційно-статистичної та бухгалтерської звітностей, має такий вигляд.

Разові витрати (ТВ р.):

- на передпроектне визначення доцільності створення підприємства (установи);
 - на розроблення проекту (бізнес-плану) створення підприємства;
 - на розроблення бізнес-плану виробництва і реалізації виробництва;
 - на реєстрацію підприємства (з урахуванням усіх погоджень: санепідемстанція, пожежна охорона, податкова адміністрація тощо) і відкриття рахунків;
 - на укладання договорів у зв'язку з:
 - а) орендою приміщення,
 - б) лізингом і кредитуванням,
 - в) закупівлею і монтажем устаткування,
 - г) комплектацією служби інформації та зв'язку,
 - г') комплектацією служби маркетингу,
 - д) комплектацією служби юридично-правового захисту підприємства або укладанням договору обслуговування,
 - е) технічним забезпеченням служб (пункти: г, г', д),
 - є) разовими "добровільними пожертвуваннями" впливовим органам, організаціям, партіям, об'єднанням, особам,
 - ж) штрафами, пенею, неустойкою за недотримання договірних зобов'язань, нормативних документів,
 - з) іншими (не врахованими вище) разовими видатками.

Умовно постійні трансакційні витрати (ТВ пост.):

- на утримання служб:
 - а) маркетингу,
 - б) юридичної,
 - в) інформаційної (інформаційно-обчислювальний центр і зв'язок в обсязі обслуговування комерційної служби, юридичної, маркетингу),
 - г) комерційної (частина відділу постачання і збуту),
 - г') транспорт комерційної служби;
- на технічне оснащення служб (пункти а, б, в, г, г');
- на утримання органів управління щодо сприяння розширенню ринку (асоціації, торгово-промислові палати, центри сертифікації, центри стандартизації тощо);
 - на науково-інноваційну діяльність, спрямовану на посилення конкурентоспроможності підприємства;
 - на оренду устаткування, що забезпечує роботу комерційних служб;

- на науково-дослідну працю щодо вивчення ринку і розширення збуту продукції;
- на вдосконалення структури комерційної служби, служби маркетингу, юридично-правової та інформаційної служб;
- на вдосконалення структури підприємства (інтеграція, диверсифікація);
- інші (не враховані вище) умовно постійні трансакційні витрати.

Умовно перемінні трансакційні витрати (ТВ пер.):

- переддоговірні:
 - а) телефонні переговори,
 - б) листування,
 - в) реклама,
 - г) відрядження і прийом делегацій – потенційних споживачів,
 - г) інтернет;
- на укладання договорів;
- на знижки (дисконт) дилерам, дистриб'юторам, великим споживачам;
- на винагороди дилерам, представникам фірм;
- на надбавки до цін постачальникам за своєчасні та якісні поставки;
- на втрати від постачання продукції з відстрочкою платежів (розрахунково);
- на післяпродажне обслуговування;
- на обслуговування дебіторської заборгованості;
- на судові витрати за кредиторською і дебіторською заборгованістю;
- представницькі витрати;
- на митні процедури;
- на сертифікати походження і сертифікати відповідності;
- на участь у виставках, презентаціях тощо;
- на реструктуризацію (реорганізацію) підприємства відповідно до нових умов ринку і формування портфеля контрактів;
- на підготовку і підвищення кваліфікації працівників комерційної, маркетингової, юридичної та інформаційної служб;
- на інші (не враховані вище) витрати по контрактах і обслуговуванню зобов'язань за угодами.

Отже, проведений аналіз свідчить, що за різними методологічними підходами по-різному визначаються типології трансакційних витрат і здійснюються оцінки їхнього рівня. Це зумовлено, з одного боку, розбіжністю у трактуванні авторами категорії трансакційних витрат, а з іншого – особливостями статистично-інформаційної бази, яка не завжди повно відбиває номенклатуру і величину трансакційних витрат як витрат обміну правами власності. Тому в подальших дослідженнях важливо зосередити увагу на вдосконаленні існуючої класифікації видів економічної діяльності, де мають бути чіткіше виокремлені саме трансакційні її види, і наведенні статистичної звітності у відповідність із вимогами реалізації теорії трансакційних витрат.